

## ГРЪЦКИ ГРАМАТИКИ, СЪСТАВЕНИ ОТ БЪЛГАРИ ДО ОСВОБОЖДЕНИЕТО<sup>1)</sup>

**Борис Вунчев**

*Софийски университет „Св. Климент Охридски“*

**Резюме.** Статията разглежда съдържанието на трите печатни граматики, съставени от българи преди Освобождението (1878 г.) – старогръцките граматики на Емануил Васкидович и Константин Фотинов и гръцката граматика на Филип Велиев.

*Keywords:* Greek, grammars, content, Ottoman rule, education

Лингвистичните трудове, които разглеждаме тук, се вписват в контекста на силното гръцко влияние върху българското Възраждане през първата половина на XIX в. В културно отношение гръцкото културно присъствие по българските земи до края на XVII в. е почти незабележимо. От средата обаче на XVIII в. и до средата на XIX в. гръцкото образование в България заема значително място. Причините за това са много. Контактите на гърците с останалата част на Европа допринасят за навлизането в Гърция на нови европейски политически идеи, създаването на освободителна програма, реформа в образованието на светска основа, появата на плеяда интелектуалци – възпитаници на западни университети. Цялото това духовно движение оказва влияние върху гръцките общности в Османската империя, а и върху ученолюбивите българи. Гръцките училища привличат нашите сънародници със съвременните си методи и модерните учебни програми, намиращи се на светлинни години от килийното училище, което е най-разпространеният „образователен“ институт у нас към края на XVIII в. През първата половина на XIX в. българските книжовници превеждат голям обем гръцка книжнина, немалка част от която е преводна и на гръцки, като по този начин чрез гръцкия език в България проникват западните просветенски идеи. Рязката промяна в отношението спрямо гръцкия език и култура започва след Кримската война (1853 – 1856 г.), когато по-напредничавите и замогнали се от войната българи влизат в директни търговски и културни връзки с останала Европа. Тази директна комуникация прави ненужно посредничеството на гръцкия език, а по този начин запада и интересът към гръцката култура и просвета. Мястото на гръцкия се заема от френския език, който тогава е официален език на международните отноше-

ния. Мнозина български младежи предпочитат европейските университети пред пребиваването в гръцки училища в нестабилната и бедна Гърция.

#### 1. Старогръцката граматика на Емануил Васкидович

Оригиналното заглавие на труда е: „Παῖδαγωγικὴ γραμματικὴ τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης ἐρανισθεῖσα μὲν ἐκ πολλῶν κατὰ τε τὸ εὐσύνοπτον καὶ εὐληπτον ὑπὸ Ἑμμανουήλου Βασκίδου τοῦ ἐκ τῆς κατὰ τὴν Μακεδονίαν πόλεως Μελενοίκου, εἰς χρήσιν τῶν ἐν Σιστοβίῳ αὐτοῦ μαθητῶν“. Година на издаване: 1837 г., XVI + 180 стр. Място на издаване: Брашов. Местонахождение: НБКМ-ОРСК, сигн. № R гр. 837.4

##### Описание на съдържанието

Старогръцката граматика на Емануил Васкидович е написана изцяло на книжовен гръцки. Изложението започва с предговор, в който авторът разказва как тръгнал по пътя на музите, т.е. на науките, и как станал учител.

Както самият автор обяснява в предговора, граматиката съдържа 5 части – *τυπικόν, κανονικόν, συντακτικόν, σχηματικόν, αναλυτικοσυντακτικόν*, обединени в 4 книги.

##### Първа книга – *Τυπικόν*

В тази глава по традиционен начин се разглеждат осемте части на речта: определителен член, име, глагол, местоимение, причастие, предлози, наречия, съюзи. Флективните изменения на имената са поместени на един ред, без да се правят отделни таблици (както е в граматиката на Филип Велиев, вж. 2.3), като така материалът е представен доста непрегледно. Съществителните имена се разглеждат поотделно според рода, а в рамките на отделните родове се поделят на равносрични, излишносрични (*περιττοσύλλαβα*) и контрахируани. В отделен раздел са поместени неправилните съществителни.

Глаголите са разпределени в пет склонения: с ударение на втора сричка от края (*βαρύτονα*), контрахируани на *-ῶ* (< *-άω*), контрахируани на *-ῶ* (< *-έω*), контрахируани на *-ῶ* (< *-όω*) и пето спрежение – глаголите на *-μι*. На стр. 53 – 80 е поместена таблица на неправилните глаголи, подредени по азбучен ред. Таблицата е добре направена и изчерпателна, включва голяма част от неправилните глаголи и е изключително полезна като систематизация на материала.

##### Втора книга

###### 1. *Κανονικόν*

Тази книга е неразделна част от първата, защото в *τυπικόν* са дадени само измененията на съответните части на речта според число, род, падеж, време, залог и т.н. без никакви други обяснения. Тези именно обяснения се съдържат във втората книга, която започва с разглеждането на буквите, сричките, думите, пунктуацията като цяло, след което се изреждат „правила“ за отделните части на речта, например: *Κανόνες τοῦ ὀνόματος*, където са включени главите *Περί κλίσεως, Κανόνες Γενικοί, Κανόνες τῶν Ἀρσενικῶν*,

*Κανόνες τῶν Θηλυκῶν, Περί Ρήματος*, където са включени правилата *Περί ἀνξήσεως τῶν Παραγωμένων, Περί ἀνξήσεως τῶν Συνθέτων, Περί Μέλλοντος, Περί Παρακειμένου, Περί Ὑπερσυντελικού, Περί Ἀορίστου Α', Περί Ἀορίστου Β', Περί Μέσου Παρακειμένου, Περί Παθητικοῦ Παρακειμένου, Περί Παθητικοῦ Ἀορίστου Α', Κανόνες Καθολικοί*.

## 2. Ἑτυμολογικόν

В тази част на книга втора се разглежда етимологията на имената, като те са разделени на *Ἀφηρημένα, Συγκεκριμένα, Ρηματικά, Πεποιημένα* (звук-подражателни – бел. авт.) и *Ἐπιρρηματικά*. Отделно се разглежда етимологията на глагола.

В края на главата се обобщават правилата за поставяне на ударенията и се помества кратък курс по правопис с най-важните правила за употреба на различните графични знаци за изписване на гласните [i] – η, ι, υ, ει, οι, [o] – ο, ω, [e] – ε, αι и т.н. В края на книгата се споменават и различните фонологични явления (*Πάθη φθόγγων*).

## Трета книга – Συντακτικόν

В тази книга читателят се запознава със синтаксиса на изречението, като имената и глаголите са разгледани отделно:

1. Имена – употреба на падежите и синтактичните им функции.
2. Глаголи – падежите, с които се употребяват, синтактичните особености на залозите, на безличните глаголи, на времената и наклоненията, към които са включени причастията и инфинитивите.
3. Предлози – значенията им и предлозите, с които се свързват.
4. Наречия – разделени са на видове според семантиката си (за време, за място и т.н.) и са посочени падежите, с които се свързват някои от тях.
5. Съюзи – разгледани са според видовете връзки, които осъществяват (съчинителна или подчинителна), и според типовете главни или подчинени изречения, които въвеждат.

## Четвърта книга

### 1. Σχηματικόν

В тази книга е отделено внимание на различните видове стилистични похвати – *πλεονασμός, ἔλλειψη, μετάθεση, μετάληψη, σύμπτωση* (формалното морфологично съвпадение на форми с различна семантика, напр. – *ἔλεγον* (1 л. ед. ч. деятелен имперфект) и *ἔλεγον* (3 л. мн. ч. на деятелен имперфект) – бел. авт.) и др.

### 2. Ἀναλυτικοσυντακτικόν

Втората част на книгата се занимава с начините, чрез които може да се изрази една мисъл, като се използват различни синтактични структури, напр. *χαρῶν ἦλθον, ἦλθον μετὰ χαράς и χαρμοσύνως ἦλθον*.

В края на книгата в рамките на четири страници се обобщава употребата на препинателните знаци.

В самия край на граматиката (с. 176 – 180) намираме списък на спомоществователите (*Κατάλογος τῶν συνδρομητῶν*), т.е. на хората, които са предплатили екземпляри от книгата (между 1 и 25 бройки). Спомоществователите са главно от Свищов и Мецово (в днешна Гърция).

## 2. Старогръцката граматика на Константин Фотинов

Оригиналото заглавие на труда е: „Γραμματικὴ ἐπανθοῦσα διηρημένη εἰς τρία μέρη...<sup>1)</sup>“. Година на издаване: 1838 г., XVI + 152 стр. Място на издаване: Смирна. Местонахождение: НБКМ-ОРСК, сигн. № R гр. 838.2.

### Описание на съдържанието

Граматиката е написана на изключително консервативен книжовен език. В обширен предговор Константин Фотинов обяснява причините, които са го подтикнали да напише граматиката си, и описва нейните части.

### Част първа

Въпреки че Фотинов владее отлично старогръцки и че граматиката му се характеризира с пълнота на обобщените именни и глаголни парадигми, използваният от него начин за представяне на морфологията е доста объркан, поради което отделните категории имена например са така разхвърляни, че между различните флективни парадигми не може да се установи никаква логическа връзка.

Първата част започва със склонението на имената (съществителни), като те са разделени и разгледани по критерия равносричност – неравносричност. Хаосът в подредбата е голям, затова на много места се налага обясняването на едно или друго явление под черта. В отделна таблица по азбучен ред са поместени най-главните неправилни съществителни имена.

Следват прилагателните имена – в таблица са изредени 10 окончания за прилагателни, като за всеки тип окончание е даден по един пример, склонен в именителен и родителен падеж. Допълнително прилагателните са разпределени на *τρίκατάληκτα* (с три форми за трите рода), *δικάτάληκτα* (с една форма за мъжки и женски род и една форма за среден род) и *μονοκατάληκτα* (с една форма и за трите рода). Местоименията са разделени по традиционен начин на лични, притежателни, показателни неопределителни и т.н.

Предлози – разделени са на едносрични, двусрични и трисрични, като нито са посочени падежите, с които се свързват, нито са дадени съответни примери.

Наречия – разделени са по традиционния начин – за време, неопределителни, показателни, за място и др. И в тази граматика видовете съюзи са описани подробно, но липсват обяснени и примери.

Глаголите са разделени на три групи: *βαρύτονα* (с ударение на втората сричка от края), *περίσπωμένα* (с ударение на първа сричка от края) и глаголи на *-μι* (старогръцкото второ спрежение). За всяка от трите групи има пълно спрежение на един глагол, а от с. 60 започва таблица на неправилните глаголи, като за всеки един са дадени формите за 1 л. ед. ч. за всички времена и наклонения.

### Част втора

В тази част се разглеждат:

1. Съществителните и прилагателните имена откъм тяхната семантика (*περιεκτικά, πατρωνυμικά*), начина на образуване, степените за сравнение на прилагателните.

2. Образоването на глаголните времена и тяхното значение.

3. Прави се кратка характеристика на диалектите (йонийски, дорийски, еолийски, атически) и на езика на поезията, който може да се смята за отделен диалект, тъй като представлява смес от другите „териториални“ диалекти. В тази част от граматиката се разглеждат:

а) ‘просодията’, т.е. правилата за употребата на ударенията и придианията, дължината на вокалите, употребата на подвижното -ν;

б) правописът – употребата на графичните знаци за гласните [e], [i], [o], правописът на глаголите и употребата на главните букви;

в) в отделна част, наречена „*ὑμνασις τεχνολογικοῦ*“, във вид на въпроси и отговори се прави преглед и упражнение на разглежданите в граматиката правила за изменение на частите на речта и на граматическата терминология.

### 3. Гръцката граматика на Филип Велиев

Оригинално то заглавие на труда е: „Грамматика гръцкобългарска съставена и първо издадена за полза на народните Български училища от Филип Велиев, Цариград, В Книгопечатницата А. Минасоглу, 1860 г.“. Година на издаване: 1860 г. 91 стр. Място на издаване: Цариград. Местонахождение: НБКМ-ОРСК, сигн. № 60.491.

Грамматиката на Филип Велиев, написана изцяло на български, е може би най-доброто пособие за изучаването на старогръцки и отчасти на новогръцки език, което е печатано в България до Освобождението. Очевидно Велиев не само е познавал добре материята, но е ползвал добри гръцки пособия, а вероятно е имал и много стабилна педагогическа практика в преподаването на гръцкия език.

#### Описание на съдържанието

Грамматиката обхваща два дяла – фонетика и морфология.

Фонетика. Този дял обхваща следните тематични цялости:

1. Произношение и деление на гласните
2. За дъгласните
3. За произношението на съгласните
4. За разделението на съгласните
5. За придианията
6. За ударенията
7. Правила за ударенията

Морфология. Този дял обхваща следните тематични цялости:

1. За видовете на думите
2. За членът

3. За имената
4. Първо склонение
5. Второ склонение
6. Атически имена
7. Трето склонение
8. За слитието
9. Неправилни имена
10. Самосклонни имена
11. Имена несклоняеми
12. За прилагателните имена
13. За сравнителните
14. Неправилни сравнителни
15. Числителни имена
16. За местоимението
17. За глагола
18. Правила за глагола
19. За новогръцките глаголи
20. Предлози
21. Словопроизведение
22. Правописание
23. Таблица на придихателните

В граматиката спрежението на глаголите е онагледено с подробни таблици, съдържащи пълната парадигма на един глагол от трите спрежения: I спрежение – глаголи с презентна основа на съгласна или на гласна, която не контрахира с окончанието, II спрежение – глаголите на  $-\tilde{\omega}$  ( $< -\acute{\alpha}\omega$ ), III спрежение глаголите на  $-\tilde{\omega}$  ( $< -\acute{\epsilon}\omega$ ) и IV спрежение – глаголите на  $-\tilde{\omega}$  ( $< -\acute{o}\omega$ ).

Най-интересната особеност на граматиката на Велиев е старанието на автора да намери адекватни преводни заемки на български на гръцката граматическа терминология. Трудът на Велиев е уникален в тази насока и затова ще си позволим да цитираме една част от неговите термини, защото сполучливи или не толкова, „изковаването“ им е уникално явление за епохата преди Освобождението и преди създаването на лингвистичната наука в нашата страна. Термините цитираме в реда, в който се срещат в текста, а не по азбучен ред.

двоевременни  
двоегласни  
небцепроизносни  
устнопроизносни  
зъбнопроизносни

δίχρονα  
δίφθογγοι  
οὐρανισκοπρόφερτα  
χειλεοπρόφερτα  
ὀδοντοπρόφερτα

|                             |                                |
|-----------------------------|--------------------------------|
| дух лекий                   | ψιλή (πνεῦμα ψιλόν)            |
| дух гъстий                  | δασειά (πνεῦμα δασύ)           |
| окончателен (слог)          | λήγουσα                        |
| приокончателен (слог)       | παρλήγουσα                     |
| предприокончателен (слог)   | προπαρλήγουσα                  |
| остро ударение              | ὀξεῖα                          |
| тежко ударение              | βαρεῖα                         |
| облечено ударение           | περισπωμένη                    |
| равносложни                 | ἰσοσύλλαβα                     |
| неравносложни               | ἀνισοσύλλαβα                   |
| вишесложни                  | περιττοσύλλαβα                 |
| едносложни                  | μονοσύλλαβα                    |
| двоесложни                  | δισύλλαβα                      |
| слитие                      | συναίρεσις                     |
| неправилни имена            | ἀνώμαλα ὀνόματα                |
| самосклонни имена           | ιδιόκλιτα ὀνόματα              |
| несклонуеми имена           | ἄκλιτα ὀνόματα                 |
| нарицателни имена           | προσηγορικὰ ὀνόματα            |
| порядъчни имена             | τακτικὰ ὀνόματα                |
| взаимни местоимения         | ἀλληλοπαθεῖς ἀντωνυμῖαι        |
| среден залог                | οὐδέτερη διάθεση               |
| неопределено (време)        | ἀόριστος                       |
| свършено преминало скорошно | παρακείμενος                   |
| преминало относително       | ὑπερσυντέλικος                 |
| безлични глаголи            | ἀπρόσωπα ρήματα                |
| неравни глаголи             | ἀνώμαλα ρήματα                 |
| словопроизведение           | ἐτυμολογία                     |
| увеличителни имена          | μεγεθυντικά                    |
| отчеименни имена            | πατρωνυμικά                    |
| съдържателни имена          | περιεκτικὰ ὀνόματα             |
| правописание                | ὀρθογραφία                     |
| придихателни имена          | δασυμένα ὀνόματα               |
| тежкозвучни глаголи         | βαρύτονα ρήματα                |
| слитни глаголи              | περισπωμέα / συνηρημένα ρήματα |
| отложителни глаголи         | ἀποθετικά ρήματα               |
| пожелателно наклонение      | εὐκτική ἐγκλιση                |
| съслагателно наклонение     | ὑποτακτική ἐγκλιση             |
| неопределително наклонение  | ἀπαρέμφατος                    |
| Заклечение                  |                                |

В заключение можем да кажем, че между първите две граматика и тази на Велиев откриваме ключови разлики: граматиките на Васкидович и Фотинов<sup>2)</sup>

са писани на книжовен гръцки и имат за обект старогръцкия език. Те представят граматическия материал по традиционен начин и очевидно са продукт на компилация от популярни старогръцки граматика. Целта на тези пособия е била да се ползват от обучаеми (не задължително българи), изучаващи старогръцки. Граматиката на Велиев, отпечатана само 22 години по-късно от първите две, има съвсем друг вид и цели. Тя е писана на български, т.е. нейната целева група е стеснена и конкретизирана, включва описване на морфологични и синтактични явления от новогръцки и най-важното: предлага граматическата терминология на български език, като така не само улеснява ползвателите си, но и демонстрира възможностите на българския език да генерира терминология чрез калкиране.

#### БЕЛЕЖКИ

1. Заглавието е доста дълго и затова тук го цитираме в силно съкратен вид.
2. Граматиката на К. Фотинов е написана без определена система. Неслучайно Фотинов е получавал лоши отзиви за труда си и той се продавал много трудно, вж. Шишманов И. Нови студии из областта на Българското възрождане. В. Априлов, Н. Рилски, Н. Бозвели. – В: Сборник на БАН, 1926, № 21. с. 639.

#### ЛИТЕРАТУРА

- Вунчев, Б. (2012). Граматика, речници и други помагала за изучаване на гръцки език в България до Освобождението. – В: *Годишник на СУ „Св. Климент Охридски“*. ФКНФ. Т. 104. С., 153 – 240.
- Алексиева, А. (1979). Гръцката просвета и формирането на българската възрожденска интелигенция. – В: *Studia balcanica*, 14, 156 – 180.
- Данова, Н. (1994). Константин Георгиев Фотинов в културното и идейно-политическото развитие на Балканите през XIX век. С.
- Шишманов, И. (1926). Нови студии из областта на Българското възрождане. В. Априлов, Н. Рилски, Н. Бозвели. – В: *Сборник на БАН*, 21.
- Стоянов, М. (1970). Гръцко-български учебници и речници. – В: *Studia balcanica*, 2, 205 – 245.

#### REFERENCES

- Vunchev, B. (2012). Gramatiki, rechnitsi i drugi pomagala za izuchavane na gratski ezik v Balgariya do Osvobozhdenieto. – V: *Godishnik na SU „Sv. Kliment Ohridski“*. FKNF. T. 104. S., 153 – 240.
- Aleksieva, A. (1979). Gratskata prosveta i formiraneto na balgarskata vazrozhdenska inteligentsiya. – V: *Studia balcanica*, 14, 156 – 180.
- Danova, N. (1994). Konstantin Georgiev Fotinov v kulturnoto i ideynopoliticheskoto razvitie na Balkanite prez XIX vek. S.

- Shishmanov, I. (1926). Novi studii iz oblastta na Balgarskoto vazrazhdane. V. Aprilov, N. Rilski, N. Bozveli. – *V: Sbornik na BAN*, 21.  
Stoyanov, M. (1970). Gratsko-balgarski uchebnitsi i rechnitsi. – *V: Studia balcanica*, 2, 205 – 245.

## **GREEK GRAMMARS, WRITTEN BY BULGARIANS TILL THE LIBERATION FROM OTTOMAN RULE**

**Abstract.** This paper describes the content of the three imprinted grammars, written by Bulgarians till the Liberation from Ottoman Rule: the grammars of Classical Greek by Emanuil Vaskidovich and Konstantin Fotinov and the grammar of Greek by Filip Veliev.

✉ **Dr. Boris Vounchev, Assoc. Prof.**

Faculty of Classical and Modern Philology

University of Sofia

15, Tsar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: b.vounchev@uni-sofia.bg